

Дідик Сергій
Аспірант кафедри історії України
Запорізького національного університету

**ДВІ МОДЕЛІ КОЛОНІЗАЦІЇ ПІВДНЯ УКРАЇНИ
(З ІСТОРІЇ НОВОЇ СЕРБІЇ І НОВОСЛОБІДСЬКОГО
КОЗАЦЬКОГО ПОЛКУ, 1751 – 1764 рр.)¹**

XVIII століття стало періодом інтенсивного освоєння і залюднення Степової України. Колонізація відбувалася як з волі російського уряду, так і самопливом. Так, у XVIII столітті царський уряд санкціонує оселення на українських територіях різних християнських народів: сербів, хорватів, македонців, молдаван, болгар. А паралельно цій урядовій колонізації, йшло, можна сказати, народне, селянсько-козацьке освоєння українських пустуючих земель.

У цій статті ми розглядаємо колонізаційні процеси Південної України і намагаємося висвітлити особливості колонізації Степової України на прикладі Нової Сербії (1751–1764) та на прикладі Новослобідського козацького полку (1753–1764). Питання про новосербську колонізацію українських територій та заселення незалюднених “Задніпровських місць” новослобідським козацтвом не нове в українській історичній науці. Свого часу цієї проблеми торкалися такі відомі історики, як А. Скальковський, Н. Полонська-Василенко, С. Шамрай, Д. Багалій, В. Кабузан, О. Посуньмо, В. Пірко та інші. Але переважна більшість дослідників, як правило, розглядала колонізаційні процеси всієї Південної України або приділяли увагу одному з цих поселень – Новій Сербії або Новослобідському полку. Ми ж спробуємо в своїй статті порівняти дві моделі колонізації – урядову та народну.

---

¹ Стаття була опублікована: Дідик С.С. Дві моделі колонізації півдня України (з історії Нової Сербії і Новослобідського козацького полку) // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Вип. XX. – Запоріжжя, 2006. – С.35–40.

Намагаючись забезпечити охорону кордонів і залюднити землі Південної України, російський уряд вирішив надати провіднику сербських колоністів І. Хорвату частину території так званих “Задніпровських місць”, які вважалася пустуючими. “Задніпровські місця” – території у межах річки Дніпра й Південного Бугу, що в 1732 році відійшли до Росії [-С.351-352]². Майбутнє поселення було названо Новою Сербією. Населення Нової Сербії мало бути іноземного, слов’янського походження. Наказами Сенату регламентувалося заселяти Новосербське поселення тільки сербами, македонцями, болгарами, волохами [-С.570-577, 581-585, 625-626]³. Досить складно визначити кількість жителів в Новій Сербії, оскільки І–ІІ всеросійські ревізії охоплювали невелику кількість населення, а пізніше національність населення не фіксувалася [-С.55]⁴. В нас є данні, що в грудні 1754 року на території Нової Сербії жило 2225 осіб чоловічої і 1694 особи жіночої статі, а разом 3919 осіб. За національним складом населення поділялося на сербів – 257 осіб, або 11,56%, волохів – 1676 осіб, або 75,33%, македонців – 124 особи, або 5,58%, угорців – 79 осіб, або 3,56%, болгар – 57 осіб, або 2,53%, німців – 32 особи, або 1,44%. А в 1757 році всіх іноземних переселенців було 5482 особи обох статей [-С.88]⁵. В Новій Сербії залишилося чимало українців. Важко назвати конкретні цифри, оскільки через офіційну заборону Сенату українці могли лишитися в Новій Сербії нелегально, або ж були записані як інша дозволена нація, наприклад, молдавани, яких було чимало. Дуже скоро первісна постанова – негайно виселити з Нової Сербії все “безуказне” населення скоро була замінена компромісним дозволом залишити їх. Українців, яким офіційно дозволили залишитися в новосербських полках, можна поділити на три категорій. Це наймити, ремісники, які були дуже потрібні в Новій Сербії, а також “денщики” – селяни, оселені на рангових землях новосербського офіцерства, які відбувати повинності на користь останніх. Сенат чітко регламентував кількість “денщиків”, дозволяв селитися в Новій Сербії лише вихідцям з за кордону, і

² Меук С. 351–352.

³ ПСЗ РИ – Т.13. №9921,9924. 9967.

⁴ Посуньмо С.55

⁵ Кабузан С. 88.

заборонялося приймати українців-втікачів з Гетьманщини і Слобожанщини. В нас є данні, що в 1760-х роках в Новій Сербії жило 5044 душ обох статей українського населення [-С.191-192, 193-196]⁶. Це досить велика кількість, яка свідчить, що українці грали не останню роль в процесі заселення Нової Сербії. Взагалі, вище наведені приклади дають нам підстави вважати, що національний склад новосербського населення був дуже строкатий.

На територіях, наданих під поселення сербів, вже не один рік проживало українське населення, яке прийшло сюди самопливом. Українці засновували чимало населених пунктів, почали господарчо освоювати ці землі. Сенат аж ніяк не брав до уваги той факт, що українського тубільного населення було значно більше, ніж прибулого іноземного. Так, на 1752 рік в “Задніпровських місцях” нараховувалося близько 4000 дворів, а це приблизно 12 тисяч осіб чоловічої статі [-С.664-667; -С.78-79, 88]⁷, що в 3–4 рази більше, ніж було всього новосербських колоністів в перші роки існування Нової Сербії. З цих 4000 дворів 195 належало вихідцям з Польщі (переважно українцям) та Молдавії, 643 двори належали так званим “старожылам” – українським селянам, які досить давно осіли на цих територіях, і більшість – 3170 дворів належали вихідцям “из Малороссийских, Слободских полков и Запорожья”, а також козакам і старшині Миргородських і Полтавських полків [-С.664-667]⁸. Оскільки це українське населення оселилося тут “безуказно”, то Сенат наказав виселити його з території “Задніпровських місць” в “прежние места”, тобто в Малоросію. Українська людність повинна була продати своє майно прибульцям-сербам і звільнити ці території протягом півроку [-С.570-577, -С.729-731]⁹.

Але українське населення аж ніяк не збиралося повертатися в Малоросію, в кріпацьку неволю. До того ж, найбільш заможні з цієї людності не могли так швидко розпродати своє майно і ліквідувати господарства. І людність починає протидіяти сенатським указам і розпорядженням, вона починає тікати за межі

⁶ Пол-Вас Заселен С.191-192., 193-196.

⁷ Сен. Арх. Т.8, С. 664–667. Кабузан С.78–79, 88.

⁸ Сен. Арх. Т.8, С. 664–667.

⁹ ПСЗ РИ Т.13 № 9921. 10049.

Російської імперії в Польщу, також на Запоріжжя і на території, які розташовувалися південніше Нової Сербії. Хоча уряд, щоб стримати втечі людності, видав накази про затримання втікачів, його заходи були марними і не могли спинити рух населення [-Арк.2-3]¹⁰. Щоб не допустити цих втеч населення за кордон, оскільки край був і так малозалюднений, а також почати економічне освоєння регіону, уряд приймає компромісне рішення і організовує з української людності Новослобідський козацький полк, за прикладом козацьких полків Слобідської України¹¹. Організації цього полку сприяла б не тільки господарському освоєнню краю, а й дозволила б залучити українську людність на військову службу, забезпечила б охорону російських кордонів [-Арк.4]¹².

У Нової Сербії та Новослобідського полку було чимало спільного. Російський Сенат в своїх указах, напевно, для більшої зручності називав ці два поселення однією спільною назвою – “Нова Сербія” [-С.85-86]¹³, “Новосербське поселення” [-С.657-668; -С.378]¹⁴. Так, в указі про створення Новоросійської губернії від 22 березня 1764 року немає ні слова про Новослобідський полк, а вживається спільна назва Новосербське поселення [-С.657-668]¹⁵. Мабуть, територіальна близькість і спільне підпорядкування Головному командирі Новосербського поселення давали підстави поєднувати ці два поселення однією назвою – Новосербське поселення. Але в кількох указах все ж таки зустрічаємо приклади того, що Сенат розрізняв ці два поселення. Таким, наприклад, був указ Сенату від 22 лютого 1755 року про запровадження карантинних будинків при прикордонних митницях. В цьому указі назви Нова Сербія і Новослобідський полк називаються окремо. Він іншому указі від 14 серпня 1761 року Сенат щодо Новослобідського полку вжив назву “казацкое поселение за рубежом Новой Сербии” [-С.770-771]¹⁶.

¹⁰ Інститут Рукопису НБУ ф. Пол-Вас. № 42, оп. 1, спр. 21, арк.2–3.

¹¹ Сен. Арх. – Т. 9. – С. 64–65; 125–127.

¹² ІР НБУ ф. 42, оп. 1, спр. 21, арк. 4

¹³ ПСЗ Т. 16, №11686.

¹⁴ ПСЗ Т.16 № 12099 Канц НС корп. С. 378.

¹⁵ ПСЗ РИ Т. 16, № 12099.

¹⁶ ПСЗ Т. 15, № 11312.

Спільним було і те, що Нова Сербія і Новослобідський полк знаходилися в безпосередній близькості до польського кордону. Але Новослобідське формування до того ж межувало ще з Запорізькими Вольностями та з татарськими територіями. Отже, в випадку татарського нападу Нова Сербія була в більш сприятливому і захищеному положенні, ніж Новослобідський полк. В постанові Сенату від 31 березня і 1 квітня ми знаходимо певні натяки на те, що Новослобідське поселення в випадку татарського набігу чи війни мало прикривати Нову Сербію [-С.64-65]¹⁷.

На ці два поселення покладалися однакові функції – це охорона кордонів Російської держави та боротьба з гайдамацтвом [-С.378; -Арк.47-48]¹⁸. А під час Семилітньої війни (1756–1763 рр.) новосербці та новослобожани брали в ній участь у складі Новосербського корпусу [-С.352-352; -С.85]¹⁹.

Були спільні моменти і в системі управління цими двома поселеннями. Вищим органом влади для Новосербського поселення був російський Сенат [-С.770-771; -С.98-99]²⁰. Другим вищим органом влади над Новою Сербією і Новослобідським полком був Київський генерал-губернатор, який мав дуже широкі повноваження. В крайніх випадках новосербська та Новослобідська людність могли апелювати до нього [-С.99-100; -С.770-771]²¹. На місцевому рівні Новосербське поселення було підпорядковане Головному командиру. Другою особою в Новосербському поселенні, так би мовити першим заступником Головного командира, був комендант фортеці Св. Єлизавети. Але якщо ці дві особи мали повну владу над Новослобідським населенням, то в випадку з Новосербським населенням вплив цих керівників залежав від особистих якостей і авторитету цих посадовців [С.73-75]²². Над Новосербським поселенням велику владу мав його засновник генерал-лейтенант І. Хорват. З часом він виборював для себе все нові і нові права та привілеї [-С.77]²³. Його

¹⁷ Сен арх. Т. IX, С.64–65.

¹⁸ Голобуцький . Запорізька Січ в останні часи свого існування . С. 378. ІР НБУ, Ф. 5, спр. 235, арк. 47–48.

¹⁹ Меук С. 351–352. Посунько Канц НС корп С. 85.

²⁰ ПСЗ РИ Т. 15, № 11312. Пол-Вас Н. Зкс Півд Укр. С. 98–99.

²¹ Пол-Вас Н. Зкс Півд Укр. С. 99–100.. ПСЗ РИ Т. № 11312.

²² Посунько Канц С.73–75.

²³ Посунько Канц С. 77.

владу аж ніяк не можна було порівняти з тими повноваженнями, які мав полковник Новослобідського полку. Вона була набагато сильнішою, а в певні моменти існування Нової Сербії І. Хорват навіть міг протидіяти коменданту фортеці Св. Єлизавети, як було в випадку з комендантом М. Муравйовим [С.75-76]²⁴. Такого собі аж ніяк не міг дозволити полковник Новослобідського полку, який був повністю підпорядкований владі коменданта. Комендант міг призначати полковника і старшину полку, міг їх змінювати на свій розсуд [-С.253-254; -Арк.1;-Арк.47-48; -Арк.54; -Арк.82]²⁵.

Певний час населення Нової Сербії і Новослобідського полку були підпорядковані Гарнізонній канцелярії, яка знаходилася в фортеці Св. Єлизавети і в свою чергу підлягала коменданту фортеці [-С.77; -Арк.59; -С.570-571]²⁶. В 1759 році була створена канцелярія Новосербського корпусу, яка мала вплив на всі сфери життя Нової Сербії, і їй підпорядковувалися полкові канцелярії сербських полків. Очолював канцелярії Новосербського корпусу І. Хорват. Полкова канцелярія Новослобідського формування мала владу над сотенними канцеляріями і підлягала Гарнізонній канцелярії [-Арк.1; -Арк.59]²⁷.

Стосовно адміністративного устрою були певні відмінності. Хоча Новослобідський полк також складався з сотень-слобід [-С.266]²⁸, як і обидва Новосербські полки – Гусарський і Пандурський, які склалися з поселень-рот [-С.55-57, 80]²⁹, але на відміну від Новосербських полків, сотні в Новослобідському полку не були розмежовані [-С.770-771; -Арк.59; -Арк.79]³⁰. Під розмежуванням треба розуміти розподіл землі Новослобідського полку на сотні і чітке наділення землею козаків і старшини полку “по пропорции его звания” [-Арк.79]³¹.

²⁴ Посулько С. 75–76.

²⁵ Шамрай С. С. 253–254. ІР НБУ Ф. ІХ, спр. 1200, арк. 1. Ф. 5. спр. 235, Арк. 47–48, спр. 239, арк. 54.? Сgh/ 251? Fhr/ 82/

²⁶ Посулько С. 77. ІР НБУ Ф. 5., спр. 243, арк. 59. ПСЗ РИ Т. 13. № 9921.

²⁷ ІР НБУ Ф. ІХ, Спр. 1200, Арк. 1., Ф. 5, спр. 243, С. 59.

²⁸ Шамрай С. С. 266.

²⁹ Посулько ...С. 55–57, 80.

³⁰ ПСЗ РИ Т. 15, № 11312. ІР НБУ Ф. 5, спр. 243, арк. 59., спр. 249, арк. 79.

³¹ ІР НБУ Ф. 5, спр. 249, арк. 79.

На території Новослобідського полку окрім підлеглої полковій старшині людності розташовувалися ще розкольнічі слободи, які не підпорядковувалися Новослобідській канцелярії, мали свого особистого начальника і підлягали коменданту фортеці та його канцелярії [-Арк.68; -Арк.47; -С.79-80].³²

Ставлення уряду до цих двох поселень не було однаковим. Варто процитувати слова одного з аматорів, любителів історії, який надрукував деякі документи стосовно історії Нової Сербії і Новослобідського полку – В. Ястребова, які яскраво показують нам ставлення уряду до цих двох поселень: «Видно по всему, что Новокозачий Слободской полк считался пасынком местной администрацией. Он и до сих пор остается в науке в положении пасынка, скрываясь в тени, отбрасываемой сербскими поселениями, которые на деле имели для колонизации края меньше значения, чем Новослобоское поселение» [-С.562]³³. В інструкції, даній новому коменданту фортеці Св. Єлизавети Г. Толстому, російський уряд наголошує, що він має дбати головним чином про Новосербський корпус, всіляко йому сприяти і допомагати. І в жодному разі не робити так, як робив його попередник М. Муравйов, який більше піклувався про Новослобідське козацьке поселення при фортеці Св. Єлизавети, намагався частину привілеїв і угідь Нової Сербії передати Новослобідському полку [-Арк.11]³⁴. Отже, російський уряд всіляко сприяв і підтримував новосербську колонізацію, вважав її головною і першочерговою справою. Про це також свідчить і той факт, що Сенат наказав звільнити землі надані під Нову Сербію і переселити українське населення, якого було набагато більше, ніж прийшого новосербського [-С.88]³⁵. Про зацікавленість російського уряду справою сербської колонізації можуть свідчити хоча б кількість указів і розпоряджень Сенату стосовно Нової Сербії. Їх нараховується кілька десятків в “Полном собрании законов Российской империи” та “Сенатском Архиве”. В той же час про благоустрій

³² ІР НБУ ф. 5, спр. 246, Арк. 68. ІР НБУ ф. 42, спр. 267, арк.47. ПСЗ РИ Т. 16, № 11683.

³³ Ястребов В. Архив крепости Святой Елизавети. // ЗООИД. – Одесса: Тип. Шульце А., 1889. – Т. 15. –С. 562.

³⁴ ІР НБУ Ф. 42, спр. 21, арк. 11.

³⁵ Кабузан В. С. 88.

Новослобідського поселення ми знаходимо значно менше указів і розпоряджень в цих же зібраннях.

На організацію Новосербського поселення уряд витратив чималі гроші. Загальна сума становить до 700 тисяч рублів державної казни: в 1752 р. – 55 тис. рублів, в 1753 р. – 50 тисяч рублів, в 1754 р. – 104 тис. рублів, в 1755 р. – 51 тисяча, в 1756 р. – 50 тисяч рублів [-С.89]³⁶. Сума досить значна, як на ті часи. Але заради справедливості треба сказати, що не всі ці кошти пішли на влаштування поселень Новосербського корпусу. Частина цих грошей використовувалися на будівельні роботи при фортеці Св. Єлизавети, ведення розвідувальної діяльності, так званих “секретных дел и посылок”, на зносини з урядом – “Санкт-Петербургские посылки”, на виплату жалування офіцерам та інше. В той же час ми не знаходимо інформацію про фінансування Новослобідського полку. Ми не сумніваємося, що воно було, але розміри його були значно скромнішими, більш того, ми припускаємо, що гроші на заснування Новослобідського поселення взяли з Новосербської суми.

Засновуючи Нову Сербію, уряд, окрім фінансування, наділив її населення чималими пільгами і привілеями. Так, тим особам, що несли службу в новосербських полках, вже у 1752 році було дозволено безмитно торгувати з сусідніми державами, Польщею, Кримськими областями, Молдавією. Але товари, які будуть вивозитися з Росії чи України, обкладалися митом [-С.581-585]³⁷. Того ж року в Нову Сербію відпускалася російська монета і вказувалося, що від мита звільнялися товари, що йшли з Гетьманщини і Слобожанщини, які були необхідні для харчування і господарства новосербців [-С.93].³⁸ А в 1760 році уряд іде на нові поступки: дозволяє приганяти худобу в Нову Сербію з Малоросії не сплачуючи мита. Також Сенат підтверджує свої попередні розпорядження щодо продуктів харчування – “съесныи, хлебные припасы” з України для Новосербії не обкладалися митом [-С.483]³⁹. Стосовно території Новослобідського полку, ми не знаходимо якихось конкретних розпоряджень

---

³⁶ Кабузан В. С. 89.

³⁷ ПСЗ РИ Т. 13, № 9924.

³⁸ Посунько С. 93.

³⁹ ПСЗ РИ Т. 15, № 11062.

царського уряду щодо торгівлі новослобідського козацтва і старшини. Більш того, ми знаходимо інформацію про те, що виключні права на ведення торгівлі біля Єлизаветинської фортеці надавали російським купцям-розкольникам [-С.79-80]⁴⁰. Тобто, таким чином обмежувалася торгівля новослобідського населення. Але нам відомо чимало фактів про заняття козацтва і старшини полку торгівлею і підприємницькою діяльністю [-С.189-190; -Арк.10; -Арк.80; Арк.71-72]⁴¹. Отже ми вважаємо, що певні пільги в торгівельних справах мало і новослобідське козацтво.

Так сталося, що при заснуванні Нової Сербії її людність отримала кращі угіддя: пасовища, ліси, луги, сіножатні. А Новослобідському полку постійно не вистачало своїх угідь. Так, новослобідські козаки-депутати в 1761 році скаржилися Сенату, що полку не вистачає землі і лісу. Сенат наказав розглянути і вирішити це питання спільно генерал-аншефу П. Стрешневу, генерал-майору І. Хорвату та коменданту М. Муравйову. І якщо буде потреба в збільшенні землі, то її добавлять козакам полку з “дач Новосербских”. Щодо лісу, то його дозволено брати з Чорного Лісу [-С.770-771]⁴². Про брак потрібних угідь в Новослобідському полку свідчать і документи фортеці Св. Єлизавети, наприклад, прохання новослобідського сотника слободи Тройницької до полковника Адобаша, дозволити відправити в канцелярію пандурського полку Новосербського корпусу делегатів для заключення угоди про оренду сінокосів, пашень, луків цього полку [С.570-571]⁴³. Через брак своїх пасовищ, новослобожани орендували сіножатні в новосербців або ж наймалися до них косити сіно, щоб домовлену частину забрати собі як платню за роботу. Про це свідчать скарги новослобідських сотників на новосербських пандурів і гусар, які не дають новослобожанам забрати домовлену частину накошеного сіна [-С.574-575]⁴⁴. Були випадки, коли через брак палива для топки хат новослобожани тікали в Польщу [-С.580-581]⁴⁵. Не дивно, що між новосербською та

⁴⁰ ПСЗ РИ Т. 16, № 11683.

⁴¹ Пол-Вас Н. С.189–190. ІР НБУ Ф. 9. Спр.79, арк. 10, спр. 80, арк. 80. ІР НБУ Ф. 5., спр.246, Арк.71–72.

⁴² ПСЗ РИ Т.15, № 11312.

⁴³ Ястребов С. 570–571.

⁴⁴ Ястребов С.574–575.

⁴⁵ Ястребов С 580–581.

новослобідською людністю часто траплялися конфлікти і непорозуміння, переважно через угіддя, причому новосербці, відчуваючи за собою підтримку уряду, займали наступальну позицію і всіляко пригноблювали новослобідську людність: захоплювали пасовища, худобу, іноді полонили самих новослобожан і примушували їх працювати на себе [-С.568-576]⁴⁶, перешкоджали брати будівельні матеріали з Чорного Лісу, який знаходився на території Нової Сербії [-Арк.10]⁴⁷.

Але треба зауважити, що і новослобожани віддячували новосербцям тією ж монетою. Так, не стерпівши утисків і образ від сербського прапорщика Янова, слобідський сотник Х. Лихо (Лішевський) разом з двадцятьма козаками наїхав на один з новосербських шанців і жорстоко помстився сербам [-С.265;]⁴⁸. Ще один слобідський сотник Тишківської слободи наїхав на Архангельський шанець і забрав сіно, накошене на сіножатнях 4-ї роти пандурського полку [-С.127]⁴⁹. А в 1760 році І. Хорват скаржився в Сенат на новослобожан Омельницької слободи, які нападають, грабують і б'ють його гусар [Арк.11]⁵⁰.

Незважаючи на активну підтримку з боку російського уряду, іноземна колонізація з самого початку протікала недостатньо інтенсивно: з-за кордону приходило мало людей, і землі відведені під їхнє поселення залюднювалися повільно. Якщо порівняти чисельність населення Нової Сербії і Новослобідського полку, то можна зробити висновки, що за кількістю населення Новослобідське поселення значно перевищувало Новосербське поселення. Населення Нової Сербії за кількісними показниками так і не змогло наздогнати українське населення “Задніпровських місць” в 1745 році [-С.88-89; -С.47,91,93]⁵¹. Так, на 1761 рік в Новій Сербії нараховувалося 6305 душ чоловічої статі, тоді як в 1745 році українців в цих місцях проживало 9660 осіб

---

⁴⁶ Ястребов С. 568–576.

⁴⁷ ІР НБУ ф. 42, спр. 21, арк. 10.

⁴⁸ Шамрай С.265. ІР НБУ, ф. 9, спр.773–781.

⁴⁹ Канц НС корп. С. 127.

⁵⁰ ІР НБУ Ф. 42, спр.21, арк. 11.

⁵¹ В.Кабузан С. 88–89. Посунько О. С. 47., 91, 93.

чоловічої статі, а в 1752 році 12024 особи чоловічої статі [-С.88]⁵². В той же час як заселення Новослобідського полку йшло більш інтенсивно і без особливих витрат державної казни. І вже у 1754 році населення Новослобідського поселення кількісно значно випередило найбільш високі цифри народонаселення Нової Сербії початку 60-х років XVIII століття (7482 душі чоловічої статі в Новослобідському поселенні і 6305 – в Новій Сербії). А на 1 січня 1759 року в Новослобідському формуванні жило 14220 душ чоловічої статі [-С.89-91]⁵³. Тобто, вже в 1759 році показники чисельності населення Новослобідського полку більше ніж удвічі перевищували показники чисельності населення Нової Сербії 1761 року. На думку С. Шамрая, з якою погоджуємося і ми, колонізація Новослобідського полку мала набагато більше значення для Степової України, ніж сербська колонізація [-С.207]⁵⁴.

Якщо порівняти національний склад цих двох поселень, то можна зробити висновок, що більшість населення Нової Сербії становили молдавани та українці. Серби і представників інших народів було порівняно небагато [-С.88; -С.194-196]⁵⁵. Треба зауважити, що точну кількість українське населення визначити важко, оскільки багато українських втікачів с Гетьманщини і Слобожанщини нелегально селилися в Новій Сербії. Можливо, з метою приховати їхнє справжнє походження, це населення було записане під назвою іншого народу. В нас немає ґрунтовних досліджень стосовно національного складу Новослобідського полку, але ми сподіваємося, що подальші дослідження цієї теми дадуть нам можливість з'ясувати не тільки кількісний, але й національний склад полку. Спираючись на той факт, що більшість населення “Задніпровських місць”, з якого потім було засновано Новослобідське формування, було українським, дає нам підстави вважати, що переважна більшість населення полку теж була українською. Ми хочемо навести ще кілька фактів, які б підтвердили думку, що національний склад Новослобідського формування був переважно українським. В нас є інформація

---

⁵² Кабузан. С. 88.

⁵³ В. Кабузан С89–91..

⁵⁴ Шамрай С. С. 207.

⁵⁵ Кабузан. С.88. Пол-Вас С. 194-196.

про людність, яка осідала навколо фортеці Св. Єлизавети і пізніше утворила місто Єлизаветград. Так, при фортеці з колишніх Задніпровських сотень Миргородського полку було 78 господарств, з Польщі – 37, з Запоріжжя – 9, з Гетьманщини – 8, з Слобідської України – 1, з Росії – 3, “з чужих країв”(мабуть з інших держав) – 5, з міста Болохова – 1, з міста Боровська – 1, не відомо звідки – 1. Тобто, всього 149 господарств [-С.248]⁵⁶, з яких більшість – 133 господарства належали вихідцям з українських територій.

За реєстром 1757 року, з Потоцької сотні Миргородського полку втекло 86 господарів з родинами, і 72 з них втекли до Новослобідського полку [-С.250]⁵⁷.

В рапорті в Полкову канцелярію Новослобідського полку від 17 жовтня 1761 року про зміни кількості населення слободи Добрянки є інформація і про національний склад поселян. Так, в рапорті є графа під назвою “какой нации”, тобто для позначення національності. З 7-ми родин, всі 7 записані як малоросіяни, тобто, українці. В цьому рапорті ми знаходимо інформацію про козацькі і селянські родини, які з певних причин втекли з слободи Добрянки. Серед 3-х родин, які втекли, всі 3 записані українцями [-Арк.16-17]⁵⁸.

Отже, порівнявши ці два поселення, а по суті дві різні моделі колонізації та освоєння півдня України, ми хотіли б чітко назвати спільні і відмінні риси. Так, спільним було те, що Новосербське і Новослобідське поселення були сусідами у територіальному відношенні, а також були прикордонними поселеннями, створеними російським урядом з метою захисту південних кордонів. Але якщо Нова Сербія створювалася, в першу чергу, для зміцнення своїх позицій на півдні, і вже згодом саме життя підказало необхідність економічно освоїти цей край, то Новослобідський полк був створений російським урядом, в першу чергу, для того, щоб не втратити українське населення “Задніпровських місць”, не допустити втечі цього населення за кордон. Організувавши населення за прикладом Слобідських полків, уряд

---

⁵⁶ Шамрай С. 248.

⁵⁷ Шамрай С. 250.

⁵⁸ ІР НБУ Ф. 9, спр.1354, арк. 16–17.

отримував не тільки поселенців-колоністів, а й готовий до військової служби контингент. Створення полку під командою російських офіцерів дозволяло контролювати і управляти українською людністю. Спільним було і вище керівництво цими поселеннями.

Відмінними в Новій Сербії і Новослобідському полку були адміністративний устрій і управління на місцях. Неоднаковим були ставлення та підтримка уряду цих двох поселень. Чужинці-новосербці отримали кращі землі і угіддя, потужне фінансування та ряд значних пільг та привілеїв. Дуже часто в конфліктах та суперечках новосербців з новослобожанами російський уряд підтримував перших. Порівнюючи національний склад Нової Сербії та Новослобідського полку, треба сказати, що в Новосербське поселення відзначалося строкатим національним складом, переважали в якому іноземні народи православного віросповідання. В той же час більшість населення Новослобідського формування становило місцева українська людність. Щодо чисельності населення, то кількісні показники народонаселення в Новослобідському полку значно перевищували кількісні показники новосербської людності.

Отже, незважаючи на всі ті пільги і привілеї, надані сербським колоністам від царського уряду, а також на значне фінансування Нової Сербії, новосербська колонізація мала менше значення для залюднення пустуючих територій, ніж Новослобідський полк. Населення полку, незважаючи на менш сприятливі фактори, зростало швидше, ніж населення Нової Сербії. До того ж, на заснування Новослобідського поселення уряд не витратив стільки коштів, скільки на організацію Нової Сербії.

Але Нова Сербія і Новослобідський полк сприяли зміцненню позицій Росії на півдні, втягували південно-українському регіон в систему всеросійського ринку, готували плацдарм для остаточного підкорення Північного Причорномор'я і Кримського ханства.

Джерела і використана література:

Українське козацтво: Мала енциклопедія. – Київ; Запоріжжя, 2002.

Полное собрание законов Российской империи (далі ПСЗРИ). – СПб., 1830. – Т. 13.

Кабузан В.М. Заселение Новороссии в XVIII – первая половина XIX века (1719–1858). – М., 1976.

Сенатский Архив. – СПб., 1897. – Т. 8.

Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. (далі – ІР НБУ). – Ф. . Оп. 1. – Спр.

Сенатский Архив. – СПб., 1901. – Т. 9.

ІР НБУ. – Ф. 42. Оп. 1. – Спр. 21.

ІР НБУ. – Ф. 42. Оп. 1. – Спр. 267.

ІР НБУ. – Ф. 5. Оп. 1. – Спр. 235.

ІР НБУ. – Ф. 5. Оп. 1. – Спр. 239.

ІР НБУ. – Ф. 5. Оп. 1. – Спр. 251.

ІР НБУ. – Ф. 5. Оп. 1. – Спр. 243.

ІР НБУ. – Ф. 5. Оп. 1. – Спр. 249.

ІР НБУ. – Ф. 5. Оп. 1. – Спр. 246.

ІР НБУ. – Ф. 9. Оп. 1. – Спр. 1200.

ІР НБУ. – Ф. 9. Оп. 1. – Спр. 79.

ІР НБУ. – Ф. 9. Оп. 1. – Спр. 80.

ІР НБУ. – Ф. 9. Оп. 1. – Спр. 773–781.

ІР НБУ. – Ф. 9. Оп. 1. – Спр. 1354.

Канцелярія Новосербського корпусу/ Упорядники: В.Мільчев, О.Посуньмо // Джерела з історії Південної України. Том 7. – Запоріжжя, 2005.

ПСЗРИ. – Т. 15.

ПСЗРИ. – Т. 16.

Голобуцький В. Запорозька Січ в останні часи свого існування (1734–1775 рр.) – Дніпропетровськ, 2004.

Полонська-Василенко Н. Заселення Південної України в першій пол. XVIII ст. – Мюнхен, 1960.

Шамрай С. До історії залюднення Степової України в XVIII ст. (Крилівщина и Лизаветчина) // Записи історично-філологічного відділу. – 1929. – Кн. XXIV.

Ястребов В. Архив крепости Святой Елизаветы. // ЗООИД. – 1889. – Т. 15.

АНОТАЦІЯ

ДВІ МОДЕЛІ КОЛОНІЗАЦІЇ ПІВДНЯ УКРАЇНИ

(З ІСТОРІЇ НОВОЇ СЕРБІЇ І НОВОСЛОБІДСЬКОГО КОЗАЦЬКОГО
ПОЛКУ, 1751 – 1764 рр.)

Стаття присвячена колонізаційним процесам Південної України у XVIII столітті. Автор намагається розглянути і порівняти особливості колонізації Степової України на прикладі поселень Нової Сербії (1751 – 1764), та Новослобідського козацького полку (1753 – 1764). Розглядаються обставини заснування і організації, а також аналізується внесок цих поселень в заселення та економічне освоєння півдня України.

SUMMARY

TWO MODELS OF COLONIZATION OF SOUTH OF UKRAINE

(FROM HISTORY of NEW SERBIA And NOVOSLOBODSKOGO
COSSACK REGIMENT, 1751 – 1764)

The article is devoted to the colonization processes of South Ukraine in XVIII age. An author tries to consider and compare the features of colonization of Steppe Ukraine on the example of settlements of New Serbia (1751 – 1764), and the Novoslobidskogo cossack regiment (1753 – 1764). The circumstances of establishment and organization are considered, and also contribution of these settlements to settling and mastering of south of Ukraine is analysed.

